

KISS JUDIT ÁGNES

27. zsoltár

ISTEN a fényem, a szabadságom,
mitől félek?
ISTEN erős erődöm,
mitől rettegek?
Amikor eljöttek az ellenségeim,
lerágták csontjaimról a húst,
aztán belepusztultak.
Ha harcosok harcolnak ellenem — félek.
Ha kitör a háború — rettegek.
Mégis bizakodom.

Csak azt kérem ISTENTŐL,
fogadjon a házába,
a kisszobába legalább,
hadd lássam reggelenként,
kávézzunk együtt a teraszon.
Rossz időben ernyőt tart a fejem fölé,
és ha értem jönnek az ellenségeim,
azt mondja: nincs itt,
és rájuk csapja az ajtót.
Győztesként magasra emel,
ujjongva énekelek.

Hallod a hangomat, ISTEN?
Hozzád beszélek, felelj, kérlek!
Azt mondtad, keresselek,
és én kereslek, szemtől szembe
akarlak látni!
Bújócskát játszol velem?
Vagy megharagudtál?
Ne légy velem igazságtalan!
Ha eddig segítettél, ne hagyj magamra!

Ha apám és anyám ellöknek maguktól,
ISTEN, fogadj örökbe!
Mutasd meg, merre menjek,
olyan úton, ahol nem leskelődnek utánam,
ne hagyd, hogy felfaljanak a vadállatok!
Hamisan vádolnak
és igazságtalanul ítélnék el.
Mégis hiszem, hogy meglátom jószágodat
még földi életem során.

Várj Istenre.
Szedd össze az erődöt
és a bátorságodat,
és várj Istenre!

42. zsoltár

Kerestem Istent, ahogy a kiszáradt
folyómederben a vizet az állat.
Nem volt ott. Kiszáradtam. Szomjazom.
Csak a könnyem van, víz helyett iszom.
Saját húsomat harapom, ha kérdik:
„Az istened, ha hívod, mért nincs még itt?”
Hívtam. A telefont se vette föl.
Menekülök a rettegés elől.

Csak várd Istent. Ül le a küszöbére.
Előbb-utóbb haza fog jönni végre.

Lelkem kiolvad, mint a biztosíték.
Folyó az Isten, a vízből innék,
de átcsap rajtam, örvénye lehúzó,
amíg süllyedek, felsejlik a múlt,
mikor velem volt. Éjjel énekével
őrizte álmom. Mért felejtettél el?
Mért hagyod, Isten, hogy gúnyoljanak?
Nem vagy nekem már forrás, se patak.

Csak várd Istent. Ül le a küszöbére.
Előbb-utóbb haza fog jönni végre.

Ments meg, Istenem, ne hagyj, hogy ezek
a fejem fölött ítélkezzenek!
A leggyávábbja vádol gyávasággal,
a legmocskosabbak kennek be sárral.
Sötétségükből emelj ki a fénybe,
igazságod mosdasson hófehérre,
s napestig, míg torkom be nem reked,
lábadnál ülve éneklek neked.

Csak várd Istent. Ül le a küszöbére.
Előbb-utóbb haza fog jönni végre.
Csak várd Istent.
Haza fog jönni végre.

Litánia-vers a magyar költészetben

CZÖVEK ÁGNES

„Szívemnek adtam éjjeli zenéket,
miből kibúgtak mély litániák.”
(Somlyó Zoltán: *Bús őszi szonett*)

A szerző irodalomtörténész, kutatási területe a lengyel, magyar és orosz vallásos költészet. — A tanulmány eredeti, hosszabb változata a Litánia-vers Európa régióinak kultúrájában című projekt keretén belül született. A projektet a Narodowe Centrum Nauki finanszírozta a DEC-2012/07/E/HS2/00 665 számú döntés alapján.

Régi magyar irodalom — a változatos litánia-vers

A magyar irodalomtudományban a litánia műfaja nem tartozik a legkutatottabb műfajok közé. Jelen próbálkozást is egy lengyel nyelvű, nagyobb lélegzetű munka inspirálta.¹ Arra keresi a választ, hol jelenik meg a litánia műfaja, mik a jellemzői és milyen rokonságot mutat egyéb műfajokkal, illetve hogyan emelkedik be az egyházi liturgiából a magyar szépirodalomba.

Az átnézett anyag a magyar nyelvű kódexeket, (ének)gyűjteményeket foglalja magában. Számos adattal szolgált továbbá a Horváth Iván nevével fémjelzett repertórium,² melyben megtalálhatók az 1601 előtti magyar versek és az ezeket tartalmazó 1701 előtti kéziratok és nyomtatványok adatlapjai.

¹Witold Sadowski: *Litania i poezja. Na materiale literatury polskiej od XI do XXI wieku (Litánia és költészet. A XI–XXI. századi lengyel irodalom alapján)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2011. Az azóta megjelent egyéb publikációkat lásd itt: <http://www.wiersz.uw.edu.pl/category/publikacje/>

A litánia fogalmának viszonylag kimerítő leírását csak a *Világirodalmi lexikonban*, illetve a *Magyar katolikus lexikonban* olvashatjuk.³ Ezekből és a korai magyar irodalommal foglalkozó tanulmányokból megtudhatjuk, hogy a litánia fő ismervének az ismétlődő és a dialógikus jelleget tekintik. Továbbá elmondható: a litánia az imádság egy formája, mely főleg a keresztény liturgiában van jelen. Sokszor delimitációs keretbe foglalt, jellemző rá a párhuzamos szerkesztésmód, anaforák alkalmazása. Perifrázisokkal él, illetve az aposztrophé alakzataival (invokáció, laudáció, szuplikáció, aklamáció, deprekáció). Formulák szerepelnek benne, és gyakran két complemter hangra osztható fel: a karvezető és a kórus hangjára.

Teljes bizonyossággal három litániát dokumentálhatunk a 15. század második fele és a 16. század vége közé eső korszakból. A *Czech-kódexben* (1513) lejegyzett, delimitációs keretbe (a *Kyrie eleison* formulába) foglalt „Letánya” a *Mindenszentek litániája*, amely azért is lényeges, mert magyar szentekhez is szól (I. István és I. László király, Imre herceg). A *Peer-kódexben* (1526) Máriához szóló litániát olvashatunk, amely *Lorettói litánia* néven közismert. A *harmadik litánia* a *Thewrewk-kódexben* (1531) található: „*Kezdetyk bodogh azon letanyaya magyarwl...*” Ez utóbbi esetében is a *Lorettói litánia* szövegére ismer-

²Lásd: *Répertoire de la poésie hongroise ancienne* (RPHA), <http://rpha.elte.hu>

³*Litánia*. In: *Világirodalmi lexikon*. (Szerk. Király

István.) 7. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 333–334.; *Litánia*. In: *Magyar katolikus lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/l/lit%C3%A1nia.html>

⁴Az 1562-es debreceni zsinat például megengedte a litánia éneklését arra hivatkozva, hogy kevés a szertartás az istentiszteleten. Vö. Ferenczi Ilona: *Az ének mint imádság. Madarász Márton ének-imádságai* (1629). In: *Régi magyar imakönyvek és imádságok*. (Szerk. Bogár Judit.) Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Püspöcsaba, 2012, 109., <http://mek.oszk.hu/11800/11836/11836.pdf>

⁵Uo.

⁶Graz, 1606.

⁷„Litánia az Szentekről”, „Az üdvösséges Jézus nevéül”, „Az Oltári Szentségről”, „Bóldog Asszonyról”, „Más Litánia Bóldog Asszonyról”, „Litánia A' Betegekért, és Keseredtekért”

⁸A litánia és a litánia-vers közti kapcsolat leírásához lásd Witold Sadowski: i. m. 25–145.

⁹*Régi magyar költők tára. XVII. század. 7. Katolikus egyházi énekek 1608–*

hetünk, mégis eltér az előző imádságtól, ugyanis Mária antonomáziái után mindig Mária neve következik. Ennek a litániának is van delimitációs kerete: elején a *Kyrie eleison* formula, a végén a latin nyelvű *Agnus Dei*.

A litánia magyarországi alakulástörténetében nem hagyható figyelmen kívül a reformáció és ellenreformáció hatása. Bár a magyar kálvinizmus nem határolódott el teljesen a katolikus liturgiától,⁴ a szentkultusz miatt a litániák jó része szóba sem jöhet a kálvinizmus esetében. A katolikus liturgiát inkább megőrző evangélikusok még ki is adtak litániákat: az *Eperjesi graduálban* (17. század): „Litania maior” és „Litania minor”.⁵

A liturgián kívüli, magyar nyelvű vallásos irodalom az ellenreformációval indult meg komolyabban. Ebben úttörő Pázmány Péter munkája, a *Keresztyéni imádságoskönyv, melybe szép, ájtatos könyörgések, hálaadások és tanúságok foglaltatnak*,⁶ amely hat (már dallam nélküli!) litániát közöl,⁷ előtte pedig értekezik a litánia fontosságáról, illetve kritikával illeti a protestánsok litánia-mondását.

A liturgián kívül használatos vallásos szövegek természetesen más jelleget mutatnak, mint a liturgiában rögzítettek. Ezeknek a másságoknak a leírása lehetséges a litánia és a vele rokonítható, úgynevezett litánia-versek és egyéb lírai műfajok esetén is.⁸ A különbségek kimutatásához meghatározott jegyek szükségesek. Ezek egy részét elsődleges versalkotó jegynek nevezzük. Ide tartoznak: a formulák (például: *kyrie eleison*; *imádkozz értünk*; *hallgass meg, Urunk* stb.) ismétlődései, az anaforák, epiforák, reduplikációk, illetve a mondattani paralelizmusok. A másodlagos versalkotó jegyek: jelzők, perifrázisok, antonomáziák felsorolása, aposztrofék alkalmazása (ezek mind létrehozhatnak alliterációkat, rímeket stb.), illetve ide tartozik az azonos hosszúságú megszólalások dialógusa (strófa-refrén, strófa-antistrófa, versiculus-responsorium). Ide sorolom még azt a megkülönböztető jegyet is, hogy vallásos vagy nem vallásos tárgyú egy mű, a litánia-vers jellegzetességei ugyanis feltűnnek a világi költészetben is.

Az I. csoportba sorolt művek jellemzője, hogy az elsődleges és másodlagos versalkotó elemek is megvannak és „végigvonulnak” a vallásos tárgyú művön. Példánk egy fordítás-átdolgozás: *Jesu Salvator* az eredeti címe.⁹ A vers 32 egymással rímelő sorpárból áll, a sorpárok után ismétlődő rész következik. Az 1., a 2. és 31. sorpár után a következő invokáció olvasható: „Te vagy virág szál: O kegyes JESUS, kit MARIA szült, hallgass-meg minket.” A 3–30. és a 32. sorpár után pedig ez ismétlődik: „Te vagy virág szál, O kegyes Anya, szép Szűz MARIA, könyörögi értünk.” Az ima nagyobb része Máriához szól, nem Krisztushoz, és az ő rímekbe szedett perifrázisait és antonomáziáit olvashatjuk végig a litánia-vers szövegében.

Az I. csoporton belül elkülöníthetjük azokat a műveket (s ezekből már jóval több van), melyekben a litánia-jegyek nem a teljes szövegben vonulnak végig. Itt két költői eljárást tudunk megkülönböz-

1651. (Szerk. Holl Béla.)
Akadémiai Kiadó, Buda-
pest, 1974, 349–350.

¹⁰Ha számszerűsíteni
akarjuk a fent
mondottakat, a szóba
jöheto művek kb. 90
százaléka ilyen
eljárással íródott.

¹¹Első kiadás:
Lócse, 1651.

¹²Például:
„O, boldogsagos labak...”
(Mária testrészeihez;
Czech-kódex, 1513),
„Boldog asszonynak
minden tagjáról való
imádság” (*Festetics-
kódex*, 1492–1494).

¹³Erről lásd Witold
Sadowski: i. m. 29–35.; a
136. zsolttárról és annak
polionimikus jellegéről:
uo. 39–40.

¹⁴In: *Döbrentei-kódex*
(1508), *Keszthelyi-kódex*
(1522), *Kulcsár-kódex*
(1539), *Vizsolyi Biblia*
(1590).

tetni. Az első eljárás ritka. Kopcsányi Márton kanonok alkalmazta leginkább ezt a módszert: egy-egy litániarészletet vagy akként megszerkesztett szövegrészt beillesztett költeményeibe. Ilyen verse például a *Bodog Asszony nevezetiről* című. Termékenyebbnek bizonyult a második módszer, mely a litánia elemeit nem bizonyos mértékig izolálva, hanem szervesen beépítve tárja elénk az adott műben. Ide sorolható a litánia-versek túlnyomó része, illetve a litániához közel álló, más műfajokba tartozó (hymnuszok, zsolttárok stb.) művek is.¹⁰

Jeles példája ennek a sok verset tartalmazó alcsoportnak egy viszonylag korai és népszerű költemény: Vásárhelyi András 1508-ban írt *Cantilénája*. Szerzőjét akrosztikon fedi fel, keletkezési ideje a 16. versszakban olvasható. A vers műfaja Mária-hymnusz, van nótajelzése (*Salve Mater Maria*), és egyelőre nem találták idegen nyelvű mintáját. Szótagszámláló költemény, metrumképlete: a10(4,6), a10(4,6), a10(4,6), a10(4,6). Ehhez társul a legtöbb versszakban megtalálható mondattani paralelizmus. Legtisztabban az 1., 7., 8., 9., 11., 13., 15. versszakokban. A 9. versszak első három sorában anaforát is találunk. Az 5. versszakban is paralel mondatszerkesztés figyelhető meg. A litánia-versek másodlagos versalkotó jegyei is szép számban megtalálhatók benne, például antonomázia: „Mennyországnak szépséges ajtója”; perifrázis: „Angyelokank nagyságos asszonya” „Töröknek megnyomorotója” (!), aposztrófék: „Neked szólnok” stb.

A hymnuszok és hymnusz-átdolgozások igen nagy részét teszik ki a litánia-verseknek, melyek címzettje Mária, Krisztus vagy a Szentlélek. Jellemzően már inkább a 17. századtól találkozunk velük, s ezek már nem *csupán* fordítások. Természetesen itt is sok a névtelen szerző, ám vannak ismertek is, például Balassi Bálint vagy Nyéki Vörös Mátyás. Ide sorolhatók a *kyrie*-trópus versbe foglaló, azt az ének teljes szövegében refrénként ismétlő, különböző ünnepeken (advent, húsvét, újév) énekelt alkotások, melyek túlnyomó részét a *Cantus Catholici*¹¹ közli. A többi litánia-vers nem sorolható körülhatárolhatóbb műfajokhoz, mint az imádság, mert ezen költői művek többségében fellazulnak az egyes műfajok keretei, és a lírai én egyéni invenciói és gondolatai jutnak érvényre.

A II. csoportba azok az alkotások tartoznak, amelyekben kimutathatók az elsődleges versalkotó jegyek, és vallásos témájúak. Az I. csoporthoz képest ezek régebbi művek, és inkább fordítások, mint átdolgozások, így műfajukat könnyebb meghatározni. Zömmel itt is Mária-hoz, Krisztushoz vagy az ő testrészeikhez szóló hymnuszokkal találkozunk,¹² melyekben az ismétlődés és paralel szerkesztés abban nyilvánul meg, hogy ugyanazokkal a fordulatokkal szól a lírai én egy-egy testrészhez. A litánia részben a héber költészetben gyökerezik,¹³ nem meglepő, hogy a zsolttárok külön alcsoportot alkotnak a II. csoporton belül.¹⁴ A te deumokat is ide sorolhatjuk (*Keszthelyi*-, *Festetics*-, *Gömöry*- és *Kulcsár-kódex*ekben), ahol az ismétlést a szüntelen dicsőítész adja. Liturgiához köthető ugyan, mégis kódexbe került néhány antiphona és responsorium (például

Mária-antiphona, illetve responsorium a *Festetics-kódex*ben), ahol az invokáció ismétlődik.

A IV. csoport nem vallásos tárgyú műveiben az elsődleges és másodlagos versalkotó jegyek egyaránt megvannak. A kevés példa közül Janus Pannonius *Mars istenhez békességért* (ford. Kardos Tibor) című versében a beszélő a háború istenéhez szól az invokációban, majd szinte az egész költeményen keresztül a megszólított perifrázisait és antonomáziáit olvashatjuk. Bár a vers istenséghez szól, Mars csak mint a háború allegóriája áll előttünk.

A VI. csoportba sorolt költemények jellemzője, hogy a másodlagos versalkotó elemek nem vallásos tárggyal párosulnak. Például Balassi Bálint a „*Júliát hasonlítja a szerelemhez...*” kezdetű költeménye tartalmilag nem, de szerkesztésében annál inkább a litániák, Mária-himnuszok eljárásait idézi.

A csoportok leírásakor kimaradt a III. és az V. Az előbbibe tartozó művekben csak a másodlagos versalkotó elemek jelennek meg a vallási témájú műben, az utóbbihoz tartozó alkotásokban pedig az elsődleges versalkotó elemek szerepelnek, és nem vallásos tárggyúak. Ilyen alkotásokat nem találtam. Az alteritás korában tehát a szent és a profán nem, vagy csak részben keveredik egymással, de sosem cserélhető fel.

A barokk kor lecsengése utáni időszakban a líra műnemén belül jelentős változás megy végbe: az addig is létező főúri-nemesi költészet mellett kialakul az úgynevezett közösségi vagy közköltészet.¹⁵ Itt említhetjük a *Siralomének Gróf Zrínyi Miklósról* című alkotást. A Zrínyit sajnáló, a németeket kigúnyoló „vers egy katolikus szertartás utánzata, melyet könyörgés, versiculusok és responsoriumok zárnak be”.¹⁶ A litánia elemei tehát megjelennek a közköltészetben is.

Végezetül még a korszak verstörténeti mozzanataira kell kitérni, mivel ez is magyarázza a litániák ritka előfordulását. Mivel a magyar agglutináló nyelv, a mondattani paralelizmusok azonos toldalékokat, homoioteleutonkat, morfémarímeteket eredményeznek, úgyhogy magyarul mondattani paralelizmusokat tartalmazó verset rím nélkül nem lehet írni.¹⁷ A 16. századi magyar költészetben azonban megfigyelhető az a szándék, hogy kerüljék az ön- és morfémarímeteket. A *számunkra* ősi formáktól való elfordulás az antik versformákhoz való odafordulással járt együtt már a 16. században is, de főleg a 17–18. században. „Talán nem elképzelhetetlen, hogy az antik versformák egyik vonzerejét éppen rímtelenségük és így viszonylagos paralelizmusmentességük jelentette.”¹⁸

A magyar irodalom intézményesülése előtti korban a litánia és a litánia-vers alakulástörténetéről elmondható: a litánia kilép a liturgia kereteiből a litánia-versnek köszönhetően. Elemei bekerülnek más műfajokba. A formálódó műköltészetnek azonban mégsem lesz túl produktív eleme. Ennek ideológiai oka a reformáció, vers-tani oka pedig az ön- és morfémarímetek, s így a paralel versépítő

¹⁵Erről lásd Küllös Imola: *Előszó*. In: *Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, IV. Közköltészet 1. Mulattatók*. (Szerk. Küllös Imola.) Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 17–42.

¹⁶Varga Imre (szerk.): *A kuruc küzdelmek költészete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, „Jegyzetek”.

¹⁷Lásd Horváth Iván: „*Számtalan az soc vala vala vala*”. *Szenci Molnár Albert a rímről*, <http://regimagyar.biforium.hu/szovegtar/szenci.rtf>, 4. Pedig ez a fajta rímelés nem idegen a magyar nyelv és költészet természetétől; valójában ez annak a paralel technikájú verselésnek az egyik sajátja, amely az orális ősi magyar költészetre volt/lehetett jellemző.

¹⁸Uo. 4.

technika kiküszöbölésére irányuló tudatos törekvés. Ennek dacára a litánia-vers igen változatos megjelenési formákat mutat.

Klasszikus magyar irodalom — a rejtőzködő litánia-vers

¹⁹Lásd Gintli Tibor (szerk.): *Magyar irodalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.

²⁰Uo. 330.

Ez az időszak körülbelül 1750-től 1900-ig tart.¹⁹ Ami elhatárolja az előzményektől, az az irodalom intézményesülésének folyamata. Az 1770-es évektől az irodalom nem csupán kellék és szórakozás²⁰ volt már, hanem identitásképző szerephez jutott. Ennek az identitásképzésnek az alapja a nemzeti nyelv. Ez Bessenyei Györgynek és körének programjából világosan kivehető. Szerintük maga az irodalom, a költészet médium, melynek segítségével az ember elméjét gondolkodásra ösztönzi. Ezt pedig a magyar embernek magyarul kell tennie. Mivel a felvilágosodás hívei az egységes anyanyelvhez való kötődésben látták a nemzet egységének megvalósíthatóságát, minden erejükkel igyekeztek művelni a magyar nyelvet.

A nyelv művelés középpontba állítása mellett természetesen megfigyelhető az irodalomban (is) a felvilágosodás, a racionalizmus térhódítása, az első komolyabb lépés a szekularizáció felé. Ez érthető módon nem feltétlenül kedvez a vallásos költészet (vallásos témák, liturgikus vagy bibliai gyökerű versformák) további fejlődésének. A litánia és a litánia-vers szempontjából az is visszatartó erő, hogy a rendi-nemesi poétikai hagyomány (mely az antik versformákat preferálta) és a közköltészeti poétikai hagyomány (mely a dalformájú verseket részesítette előnyben) együtteséből nőtt ki az intézményesült magyar irodalom lírája,²¹ illetve megjelennek a nyugat-európai verselési technikák is.²²

²¹Uo. 323–324.

²²Uo. 325.

²³Ennek és a következő korszaknak az átvizsgált anyaga gondozott szövegkiadásokból származik, lásd: *Verstár – a magyar líra klasszikusai*. PC CD-ROM, Arcanum – Osiris, Budapest, 2001.

Áttérve magukra a szövegekre, csupán két költeményt említhetünk a felvilágosodás irodalmából.²³ Egyik sem vallásos témájú, viszont az építkezése a litánia-versek sajátja. Édes Gergely, a kevésbé ismert költő anyanyelv dicséretéről szóló iker-költeményeiből (*Nemzeti nyelviünkről*) a második vers első 17 sora közül minden páratlan az „Édes anyám” anaforával indul, minden páros pedig ugyanezzel a kifejezéssel zárul, s felsorolja a megszemélyesült (anya) nyelv „tetteit”. Csokonai Vitéz Mihály *A nap innepe* (1801) című himnusza első hat strófája egy napnak hódoló szertartás szövegét imitálja. A megszólítás („Idvez légy”) után az első strófában a megszólított nap antonómiai sorakoznak, majd a 2–3. versszakban a megszólított tettei kerülnek előszámlálásra, a 4. és 6. versszakban a lírai én kéréssel fordul a naphoz. Majd a 7. strófából kiderül, hogy a beszélő csak megidézte ezt a pogány szertartást, de az utolsó két versszakban világossá válik, hogy az egzotikus párhuzam az inkáknak annyi jót hozó nap és a keszthelyi „nap”, a jötevő Festetics gróf között áll fenn. Az alkalmi költészet sablonjait félretevéő költemény igazán eredeti alkotás.

A 19. századi közköltészetben is találunk liturgikus imádságot imitáló műveket. Feltehetően a század elejéről származik a *Bakalítánia*, mely a katonaelet nehézségei ellen kér segítséget, irgalmat a

²⁴Küllös Imola: *Elemzések a XVIII–XIX. századi magyar világi közköltészet folklorizálódott műfajairól és témáiról*. In uő: *Közköltészet és népköltészet*. L' Harmattan, Budapest, 2004, 250–251.

²⁵Uo. 279.

²⁶Uo.

„Bécsben lakó atyaistentől” és közbenjárást „valamennyi barna kislánytól”. A folyamatosan ismétlődő formula („ments meg uram minket”) a királyhoz szól.

Szintén ebből a korszakból való például a részeg férj ellen panaszkodó asszony litániája.²⁴ Itt a kisszerű tartalom „ölt testet” komoly műformában, nevetségessé téve az adott műfajt,²⁵ míg a *Bakalítánia* inkább travesztia, mely „olyan karikatúra, mely nem az anakronisztikussá váló műfajt (...), hanem a tartalmat, (...) veszi célba”.²⁶

A felsorolt művek (a közköltészetbe tartozókat leszámítva) nagyjából ki is teszik a litániához kapcsolható szövegek korpuszát a magyar irodalom klasszikus korszakában, ami az eszmetörténeti hátteret ismerve nem is meglepő. A modernizmus nem kis fordulatot hoz majd ezen a téren.

A modernizmus — a szekularizált litánia-vers

A modernizmus a *Magyar irodalom* című munka korszakolása szerint körülbelül 1890-től kezdődik, és első szakasza lezárul a II. világháborúval.²⁷ A modern ember, miután a 18–19. század ideológiái nem adnak számára mindenre kielégítő választ, többek között újra a transzcendenshez fordul, amit viszont képtelen a maga teljességében megtalálni. Ez a keserű tapasztalat és Isten megtalálásának a beteljesületlen vágya teszi lehetővé, hogy az irodalomban újra megjelenjenek olyan műformák és tartalmak, amelyek a modernség előtt háttérbe szorultak, így a litánia és a litánia-vers. A verstörténetben is egyfajta rehabilitáció történik: költőink újra felfedezik és mesterien használják az ön- és morfémarímeteket, s ezzel együtt a paralel technika alkalmazása is fel-feltűnik.

Bár a modernségben a litánia-versek szövegtöredékei nagyobb (legalábbis ami a szépirodalmat illeti), mint a megelőző korszakban, mégsem mondható jelentősnek a korábban említettek ellenére sem. (Felhozott példáinkon kívül is csak egy-két mű említhető egy-egy jellegzetességnél.) A magyar irodalmi hagyomány ugyanis végig marginálisan kezelte a litániát, a litánia-verset. A 20. században még a tudatosan katolikus hagyományokhoz nyúló költők (ilyenek tekinthető részben Babits Mihály vagy számos papköltő) életművében sem hagyott nagyobb nyomot ez a műfaj. Sokkal érdekesebb a fellelhető szövegek milyensége.

Külön ki kell térnünk arra a jelenségre, hogy sok vers címében megjelenik a „litánia” szó, de a litánia műfajával nincs semmiféle formai, tartalmi kapcsolat. Látszólag. Ugyanis ez a költői gesztus már létre is hozza a litánia műfaja és az adott mű közötti transztextuális kapcsolatot. Így a litánia műfajának modern (át)értelmezését kapjuk, ahogy ezt majd az egyes verseknél látni fogjuk.

Első olvasatra csupán címében van köze a litániához a következő néhány versnek: Tóth Árpád: *Éjféli litánia* (1917), Karinthy Frigyes:

²⁷Vö. Gintli Tibor (szerk.): *Magyar irodalom*, i. m. 641–646.

²⁸Vö. Papp Ferenc:
A litánia – egy
imádságtípus és utóélete.
Confessio, 2012/3. 92.

Mindszenti litánia (1938), Sík Sándor: *A Ziller litániája* (1928). A versek litániaszerűségét a megszakíthatatlanságra, a folyamatosságra, a szüntelen ismétlődésre való asszociáció kelti. Tóth Árpád versében egyenletesen esik az eső, Sík Sándornál a Ziller-folyó hömpölyög megállás nélkül, Karinthy versében pedig a lírai én beszél ki magából minden megszakítás nélkül. A litánia tehát a modernségben a folytonosság, a monotónia, a „hosszúra nyúlás” már-már pejoratív jelentésével is összekapcsolódik bizonyos esetekben. Ez igazából nem újdonság, mert például már a 18. században is illették ilyen kritikával a litánia-éneklést a protestánsok.²⁸

A litánia-vers elsődleges és másodlagos versalkotó jegyei, bár kevésféle, fel-felbukkannak sok költeményben. Leginkább ilyen jegy az ismétlés alakzata: főleg soronként (anaforikusan; például Juhász Gyulánál, Ady Endrénél, Babitsnál, Kosztolányi Dezsőnél) és strófánként (jellemzően Adynál, Somlyó Zoltánnál, Weöres Sándornál). A litániákból (is) ismert formulák ismétlésére is láthatunk példát: Kosztolányi: *Légy áldott...* (1922) kezdetű versében ez a két szó anaforikusan ismétlődik majdnem végig a versben.

A másodlagos versalkotó jegyek közül a perifrázisok, antonomáziák halmozását említhetjük. Itt nem lehet megnevezni olyan költőt, akire ez leginkább ráillik, inkább néhány érdekes jelenséget említenék. Juhász Gyula több versében is találkozunk a „titkos értelmű rózsa”²⁹ antonomáziával, mely a Mária-litániákból ismert. Nem idegen a modernizmustól az az eljárás, hogy átalakítva, más kontextusban, mégis felismerhetően adja eléink ezeket a jelzőket. Juhász *Vigília* (1910) című versét idézem: „Ne nézzetek a múltó aszszonyokra! / Örökké ég az Úrnak csipkebokra / És Dávid elefántcsonttornya vár ráink”. Vagy: „Tűnt Anna, *aranyház*, / Te drága csoda, / *Elefántcsontmívű* / *Boldog palota*. // Tűnt Anna, te tünde, / *Te edeni kert*” (*Profán litánia*, 1912 — kiemelés tőlem, Cz. Á.).

Természetesen sokkal gyakoribb, hogy ezek a jegyek költői inveniációk, csak látszatra idézik fel a liturgikus szövegeket. Ady Endrétől álljon itt egy példa: „Mária a nagy, fehér jégtorony, / Mária a zászlóknak szent zászlója, / Mária a mennyei paripa” (*A pócsi Mária*, 1910). Ezeknek a jegyeknek az esetleges megléte nem eredményez litánia-verseket, azonban vannak költemények, melyek már sokkal közelebb állnak hozzájuk, mert több szállal kapcsolódnak a műfajhoz.

Több vers litánia-jellegét az egész költeményen végighúzódo ismétlés adja. Kosztolányi Dezső néhány műve is ide tartozik. A *Röppima* (1935) című versben a Mária név ismétlődik epiforikusan, akár csak egy Mária-litániában. A beszélő nyilvánvaló szándéka a Mária-litániákra való rájátszás, azok profanizálása. Ugyanakkor egy földi nő személyének szakralizálása ez, mely a szerelmes versek bevett eljárása. Mária jelzői, tetteinek felsorolása a szakrálishoz közel állótól („Ő a sebes, fényes láng”, „lány, mint a hattyú tolla”, „áldott a földi nők közt”) az egészen profánig terjed („egy lánytojást

²⁹Például: *Gioconda*
(1910), *Vigília* (1910),
Titkos értelmű rózsa
(1919).

se főz meg”, „sok altatószert használ”, „életem fájdalma”). A vers vége kissé parodizálja is a műfajt, a lírai én azonban nagyon jól rámutat a litániák időkezelésére: „lásd, vége sincs e versnek, Mária, / mert mindig újra kezdem, Mária, / oly hosszú már ez ének, Mária, / mint végtelen szerelmem, Mária”. Kosztolányi *Litánia* (1932) című költeménye pedig, ez a feszített ütemű lírai korrajz formailag valóban litánia-szerű. Páratlan sorai („Az én koromban”) adják a vers ismétlődő részeit, a páros sorok egymással rímelnek, páros rímeket alkotnak.

Nem az ismétlés, hanem a többször is megszólított szerelmes perifrázisait és antonomáziáit halmozza, s ezért nevezi litániának Kaffka Margit *Litánia* (1916) és Juhász Gyula *Profán litánia* versének lírai énje az említett műveket. Juhász Gyula beszélője a megszólítottat a szakralitásba emeli, implicit módon Máriához hasonlítja. Mécs László papköltő *Anyák litániája*³⁰ és Dsida Jenő *Az utolsó litánia* (1925) nemcsak címe miatt áll legközelebb a litánia-versekhez. Utóbbi eljárása a fentebb említett Kopcsányi Mártonéra emlékeztet: hangulati előkészítés után egy litániát idéz: „Nézek a finom templom-ködön át / a fehér-arcu, néma Máriára / és elmondom Neki / a legutolsó szép litániát! // Titkos értelmű rózsa, / Könyörögi érettünk! / Dávid királynak tornya, / könyörögi érettünk! / Elefántcsont-torony, / Könyörögi érettünk! / Mária aranyház / Könyörögi érettünk!...”

Mécs verse az anyák *kollektív* imája, ami a litániáknak egyébként is sajátja. Az első öt versszakban az utolsó előtti sorok eleje ismétlődik: „Mi tudjuk, mi az ember!”, ezzel indokoltá válik a megszólítás, és a beszélők jogosulttá válnak az 1–5. versszakok végén megismételt könyörgésre: „könyörüljetez méhünk gyümölcsén!” A 6. strófában a beszélők akklamációja a Szűzanyához szól, akinek közbenjárásáért anyai mivoltára hivatkozva könyörögnek.

A modernségben — annak ellenére, hogy a paralel technika újra életre kelt — a litánia-vers nem tudott komolyabb hatással lenni a költői gyakorlatra. Okolhatjuk ezért a protestantizmus irodalomra tett hatását is, de jelen esetben inkább a (magyar) modernség kereső, de nem találó, a részleteket egészsé összerakni nem tudó mivoltát kell látnunk.

A csillagokról

MÉHES KÁROLY

*Dél előtt olvastam az Indexen
hogy tudósoknak most sikerült
először teljes egészében
megfigyelniük hogy miképp*

*semmisül meg egy csillag
valahol iszonyat messze*

*Az uszoda előterében
a felettem lévő lámpa
egyszer csak elaludt de aztán
újra kigyulladt majd hosszan
küszködve villogott mind
sűrűbben hunyva ki
míg végleg elsötéült*

*Ekkor kivágódott az öltöző ajtaja
ott állt a lányom és mutatta
mindjárt kész a hajszárítással
Fújta a haját a meleg szél
repült ez a huncut üstökös
átlagos keddi tavaszi este
mindentől iszonyat messze*

Vízözön(ök)

*Mert restek voltak mind a jóra
az Úr haragja sújtott le rájuk
mentsvárként ott volt Noé hajója
az élőlények ahogy bírta lábuk*

*párban futottak a bárkára fel
Majd megeredt a végtelen eső
az emberiséget így mosva el
Egy férfi maradt s hozzá egy nő*

*minden fajból: ez lett az új világ
a reménybeli büntelen, a jó —
míg az özönvíz el nem állt
s az Araráton kikötött a hajó.*

*Azóta... Hát nem tökély éppen.
Az Úr türelme vajon meddig?
Új özönvíz lesz-e majd a vége?
Noé és bárka nélkül... Elhidd!*

Nemes Nagy Ágnes Áprily-képe

PATAKY ADRIENN

„a természet anyanyelve volt igazán az övé”
(Nemes Nagy Ágnes)¹

A szerző irodalomtörténész, kritikus. Legutóbbi írását 2019. 4. számunkban közöltük.

¹Nemes Nagy Ágnes:
Emlékezés Áprily Lajosra.
In uő: *Az élők mértana.*
Prózaí írások I. Osiris,
Budapest, 2007, 621.

²Lator László: Nemes
*Nagy Ágnes arcképe*hez.
In uő: *Szigettenger.*
Költők, versek, barátaim.
Európa, Budapest,
1993, 251.

³Nemes Nagy Ágnes:
Látkép, gesztenyefával.
In uő: *A magasság vágya.*
Összegyűjtött esszék II.
Magvető, Budapest,
1992, 375.

⁴Nemes Nagy Ágnes:
Látkép, gesztenyefával.
In uő: *A magasság vágya.*
Összegyűjtött esszék II.,
i. m. 379.

Lator László szerint Nemes Nagy Ágnes *A somvirágos oldal* című Áprily Lajos-vers elemzése során „olyan mélyre világított bele egykori tanára lírájába, természete titkaiba, mint előtte talán senki. Valami lelkes szeretettel s egyszersmind tárgyias szakszerűséggel.”² Lator és Nemes Nagy 1982-ben a rádióban beszélgetett erről a versről, a lejegyzett változatot Lator kettejük négykezes esszéjeként említi — ezen túl négy Nemes Nagy-esszé tartható számon Áprilyról. A szövegek mind Áprily halála után, 1975 és 1988 között keletkeztek: *Az első költő. Áprilyról* (1975), *Emlékezés Áprily Lajosra* (1980), *Áprily Lajos: A somvirágos oldal. A versről Nemes Nagy Ágnessel Lator László beszélget* (1982), *Apa és fiú. Áprily. Jékely* (1987), *Áprily és a természet* (1988). Ennek az áttekintésnek az alapját a felsoroltak és azok kézíratai képezik, illetve néhány további esszé, interjú és a két költő néhány verse. A tanulmány előbb az iskolaigazgatóra és tanárra, majd a természetjáró „melankolikus vadász”-ra és elhallgattatott költőre, végül a természetlírát író Áprilyra koncentrál, Nemes Nagy szemüvegén keresztül.

Az iskolaigazgató és tanár

A Baár-Madas Református Leánygimnáziumban, ahol Nemes Nagy osztályt ugorva és kitüntetéssel végzett 1939-ben, egy évtizeden át Jékely Lajos (Áprily Lajos) volt az igazgató. Az általa vezetett iskola meghatározó volt Nemes Nagy Ágnes számára, így vallott erről: „egzisztenciálisan volt fontos a Baár-Madas. (...) Nekem döntő már csak azért is, mert Áprily Lajos volt az igazgató. (...) az első költő, akivel életemben találkoztam, és minthogy már amúgy is volt versírói indítatásom, az ő személye bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy ne hagyjam (...) abba a versírást”.³

Áprily nemcsak mint igazgató, de mint mentor és mint költő is jelentős hatást gyakorolt Nemes Nagyra, aki neki mutatta meg az első verseit, ahogy az első fordításait is (például Horatiust). Hatására nemcsak a verslábakat és versformákat kezdte el tanulmányozni, de az övéihez hasonló stílusú verseket is reprodukált: „kamaszkorom során mérhetetlen tömegű Áprily-verset írtam”⁴ — vallja. Esszéi tanúsága szerint tizenötéves korában Áprily volt a legkedvesebb szerzője, abban az évben dolgozatot is írt róla (hatodik osztályosként), a

⁵Uo. 379. következő évben vált csak Babits Mihály a kedvencévé. Ez „már teljesen önálló választás volt”⁵ — írja, míg Áprily a líceumi diáklányok körében kultusz volt, „gyerekkori rajongásom tárgya”,⁶ „az első költő, akit személyesen ismertem”.⁷ Áprily neve tehát Nemes Nagy számára összefonódott a Baár-Madassal, illetve első irodalmi, kulturális, sőt természeti élményeivel is. Így fogalmazott egy interjúban:

⁷Nemes Nagy Ágnes:
Más élmények. In uő:
Az élők mértana.
Prózai írások II. Osiris,
Budapest, 2004, 309.

⁸Nemes Nagy Ágnes *bogancs-játékai. Motívumok egy régi tévéinterjúból.*
Összeáll. Czigány
György. Lyukasóra,
1996/5. <https://pim.hu/hu/dia/napi-idezet/nemes-nagy-agnes-bogancs-jatekai>

„Szerettem ezt az iskolát, a tanárokat, a sárga padokat, a nagy kaviccsos udvart, ahol tornáztunk. Szerettem a gesztenyefasort, szerettem a kertet, a rózsákat, a tavirózsákat a kis tavakon. A kert. Később ez vissza-visszatérő motívummá lett az életemben. Valami módon úgy érzem, a kert olyan kereszteződés, ahol a természet és az emberi civilizáció összeér; találkozási pont, csomópont. Igaz ugyan, hogy a Baár-Madas rózsadombi lejtői mögött mindjárt megmutatkozott egy komorabb táj is: hegesebb, ridegebb, egy erdei tájkép. Ez Áprily személyéből is következett, aki árasztotta magából ezt a levegőt; (...) találkoztam a természet két arcával: a szelíddel és a komorral, a vonzóval és a balladásan tragikussal. Ezt sokszor próbáltam már kifejezni, többek közt sokkal-sokkal később a *De nézni* című versemben igyekeztem felnőttként elmondani a természetnek ezt a gyönyörűségét, eufóriáját és túrhetetlen keservét. Ennek a versnek akár az is lehetne a címe, hogy »Mégis nézni, csak azért is nézni...«⁸

A természetjáró „melankolikus vadász”

Nemes Nagy csodálta Áprily széleskörű biológiai és földrajzi ismereteit, természettudományos pontosságát, terminushasználatát, s azt, ahogy mindezeket verseibe is átemelte. Esszéiben és visszaemlékezéseiben többször megjegyzi, hogy Áprilyval rendszeresen kirándultak, és minden természetjárás alkalmával döbbenettel tölthette el, hogy Áprily mennyi növény nevét tudta (latinul is) vagy „hány madarat ismert, leánykörücsint mutatott hóban, som gyümölcsöt ősszel, lila-sárga csormolyát az árokparton; meghallotta a lappantyú hangját, láttatta a szajkót, a gyurgyalagot. (...) ami a nagy tájképek mögött hatott, az valahogy az apróságok, a részletek szeretete volt”.⁹ Egy interjúban Nemes Nagy kettejük lelki rokonságáról beszélt, s arról, hogy csak akkor képes hatni egy ember a másikra, ha abban az illetőben eleve megvan a hasonló alaptermészet, a nyitottság a befogadásra. Visszaemlékezései szerint rokonszenvezett Áprily természethez való hozzáállásával, vagyis tetszett neki „Áprilynak az a bensőséges intim kapcsolódása a természet apróságaihoz (...) Áprily, a költő, azonkívül, hogy kiváló igazgató volt és kiváló tanár, mint tudjuk, halász-vadász-horgász és nagyszerű kirándulásvezető is volt” — írja.¹⁰ Legkorábbi, Áprilyról szóló esszéje zárlatában így jellemzi tanára alakját: „Erdőszálon áll, rövid kabátban. Viharvert, szajkótollas kalap. Olyan némán áll, olyan fokozott csöndben, ahogy csak gyakorlott erdőértők tudnak. De puska nincs a vállán. Melankolikus vadász.”¹¹

⁹Nemes Nagy Ágnes:
Emlékezés Áprily Lajosra.
In uő: *Az élők mértana.*
Prózai írások I., i. m. 617.

¹⁰*Találkozásaim. Albert
Zsuzsa beszélgetése
Nemes Nagy Ágnessel.*
[Rádióinterjú 1981-ből.
Első megjelenés:
Nagyvilág, 1996/9–10.] In
N. N. Á: *Az élők mértana.*
Prózai írások I., i. m. 491.

¹¹Nemes Nagy Ágnes.
Az első költő. Áprilyról.
Kortárs, 1975/3. 488–491.

Az lehetett Nemes Nagy számára igazán vonzó Áprily attitűdjében, hogy a természet számára *természetes* volt, vagyis nem idegenként tanult a natúráról/tól, hanem úgy, miként annak része, benne foglaltja. Nemes Nagy lírájában a természeti és kulturális viszonyulás árnyaltabb képet mutat: a szembenállás és egybeolvadás oszcilláló mozgásaként írható le, s évtizedeken átívelő problémaként gyűrűzik tovább. Első kötetétől (*Kettős világban*, 1946) jellemzi a természeti, „bio-poétikus” látásmód — a natúra kép- és struktúraalkotó jelenségként érzékelhető. Már a kötetnyitó vers, a *Hadijelvény* rögzíti e líra szemléleti pontjait: hatásos fiziológiai leírással, organikus képekkel adja meg a kötet felütését, húsdarálóként mutatva be az agyműködést („Mint iszap, gyöngye hegy belébe málló, / mely önmagától főve körbe fortyog, / mint visszaforgatott, nagy húsdaráló, / mely befelé nyel minden tömör kortyot — / így szívja, őrli elmém a világot.”). A szervek, az emberi test fiziológiája (erek, szem, agy, vér, csont, fogak, csigolyák, sejtek, sebek stb. által) más (korai) versekben is számottevő tematikai — s nemcsak tematikai — elem, s ezek gyakran természeti képekkel kombinálódnak. A növénnyé változás, illetve a növénnel való összeolvadás lehetősége már e kötetben jelen van: például „Ha hűsevő növény lehetne testem” — írja Nemes Nagy *A szomjban*, vagy „s kinyílik vállamon a szellem, / mint jóllakott virág.” — szól *A női táj* részlete.¹² A természettől való tanulás fontosságának hangsúlyozása Nemes Nagy *Fák* című, ars poétikus verse felütésében ekképp tematizálódik: „Tanulni kell. A téli fákat.” A természet azonban nemcsak mint panteista szépség vagy problémamentes otthonosság jelenik meg Nemes Nagy lírájában, hanem mint az ember számára kiszolgáltatott, illetve általa uralt, kialakított tér is (így kerül egymással szembe az érintetlen őserdő és az ember által körülhatárolt-művelt kert, vagy ekképp jelenik meg a vörösfenyő táviróoszlopként).

Az említett rádióinterjú során, *A somvirágos oldal* című Áprily-vers elemzéséből¹³ Lator szerint kitetszett az is, hogy „valami mélyen fészkelő vonzalom (óvatosan talán rokonságnak is mondhatnám) kötötte [Nemes Nagyt] Lajos bácsihoz”.¹⁴ A beszélgetést a versről Nemes Nagy ezzel a szinte rajongást magában hordozó gondolattal zárta: „Ennek a vízcsepp tisztaságú tavaszi dalnak azt a tulajdonságát szeretem legjobban, hogy a természetesnek és a kerekre esztergálnak azt a szép szövetégét hordozza, ami Áprily költői vonzásának egyik fő titka.”¹⁵ Lator azt is megjegyzi később, hogy kettejük lírája alapjaiban különbözik egymástól, de közös bennük a „szemérem, a rejtekezés ösztöne”.¹⁶ Nemes Nagy szubjektumhasználatára, líranyelve és versszemlélete valóban eltérő Áprilyétől (tárgyiassága inkább Rilkééhez és Babitséhoz köti jobban), mégis talán hozzá vezethető vissza a „természetkultusza”.

A természetlírának vagy a tájköltészetnek persze Áprily előtt is vannak hagyományai a magyar irodalomban, Janus Pannoniustól Csokonain és Petőfin át Vajda Jánosig. S a 19–20. században már kevésbé pictura jellegű a tájlíra, a gyönyörködés és a képesség pon-

¹²Részletesebben erről lásd Pataky Adrienn: *Antropomorf és dendroid organizmusok Szabó Lőrinc és Nemes Nagy Ágnes verseiben*. Alföld, 2018/12. 61–76.

¹³Áprily Lajos: *A somvirágos oldal*. Lator László beszélgetése Nemes Nagy Ágnessel. In: Domokos Mátyás – Lator László: *Versekről, költőkről*. Szépirodalmi, Budapest, 1982.

¹⁴Lator László: *Nemes Nagy Ágnes arcképe*hez. In uő: *Szigettenger*, i. m. 251.

¹⁵Áprily Lajos: *A somvirágos oldal*. Lator László beszélgetése Nemes Nagy Ágnessel. In uő: *Az élők mértana. Prózaíráások II.*, i. m. 423.

¹⁶Lator László: *Nemes Nagy Ágnes arcképe*hez. In uő: *Szigettenger*, i. m. 251.

tos megragadása legfeljebb keret a komplexebb gondolatok és problémák kifejezéséhez. Áprilyéval egy időben, a 20. század első felében Juhász Gyula, József Attila, Szabó Lőrinc vagy Illyés Gyula más-más irányultságú természetköltészetet művelt, amelyek szintén hatással lehettek Nemes Nagy Ágnes tájlíra-esztétikájára. Juhász Gyula tájversei modern népi életképek, vagy a hangulatköltészet felől megragadható versek (például „Hálót fon az est, a nagy barna pók.” — *Tiszai csönd*). József Attila tájköltészete gyakran szimbolikus, a természet az emberi lelkiállapotok leképezője vagy létértelmezésül szolgáló keret, amelyben keveredik az emberi konstrikció és a natúra (lásd a harmincas évek elejének új verstípusait, például *Elégia, Külvárosi éj, Téli éjszaka, Nyár*). Az *Elégia* első versszaka szerint: „Mint ólmos ég alatt lecsapódva, telten, / füst száll a szomorú táj felett, / úgy leng a lelkem, / alacsonyan. / Leng, nem suhan”, s a harmadik versszak e sorai is jól szemléltetik a két pólus összeolvadását: „Ernyőt nyit a kemény kutyatej / az elhagyott gyárudvaron.” A *Téli éjszakában* a táj számbavétele, majd kiürítése vezet el a csöndhöz, amelyben „Őszekoccannak a molekulák”, s amely lehetőséget teremt arra, hogy a kies vidék újra életre keljen, noha nem reflektálatlanul, az újbóli „hódítás” ironikus felhanggal telik meg. Szabó Lőrincre a panteista költészet, a vegetatív természettel való összeolvadásra sóvárgás jellemző, Illyésnél pedig a természet gyakran háttér és látvány, kevésbé hasonul hozzá az ember, inkább meghódítani, kiszolgálójává tenni vágyik azt.

Áprily természetképe nem modernitásával hatott (a sorolt tendenciák mellett) Nemes Nagyra, hanem talán naivitásával és természetességével, és persze elsődlegességével, hiszen Nemes Nagy több ízben azt vallja, hogy Áprily volt az első általa ismert költő. Áprily lírája sokak szerint saját korában is korszerűtlen volt, és „többé-kevésbé hontalan” — véli Rónay György. Mégis a „mélyben élő ember-fájdalom” teszi ezt a lírát „sokkal többé finom idillnél, artistikus természetlíránál; sokkal több annál is, hogy benne csupán a kései romantika egyik legszebb kicsengését tartsuk számon. Ennél mélyebb is, távlatosabb is, visszhangosabb is” — írja.¹⁷

¹⁷Rónay György:

Áprily Lajos [1969].

In úó: *A nagy nemzedék*.

Szépirodalmi, Budapest,

1971, 344–345.

Az ötvenes évek műfordítója

A „humanista” költő és igazgató nem akarta végrehajtani a zsidótörvényeket iskolájában a felvételiztetés során 1943-ban, aminek következményeképp le kellett mondania pozíciójáról — ezután költözött a Visegrád melletti Szentgyörgypusztára (ott is temették el, a hely ma nevét őrzi: Áprily-völgy), ahol a külvilágtól elzárkózva töltötte napjait. Viszonya a természethez szoros és egyedi, már-már remeteként élt, ezt írja róla Nemes Nagy 1988-as emlékezésében: „erdő-mező, állat-növény, erdélyi havas és visegrádi Duna nemcsak állandó témája, vissza-visszatérő tárgya költészetének, hanem szinte fordítva: a természet tárgyai változnak át az ő költészetévé,

¹⁸Nemes Nagy Ágnes:
Áprily és a természet.
In uő: *Az élők mértana.*
Prózai írások I., i. m. 636.

valamely metamorfózis által fészket rakva szavaiban. Addig-addig építgetve fészket, míg a kettő: költészet és természet kvázi egymás megfelelőivé válnak, a természet a költői önkifejezésnek mintegy jelrendszerévé lesz. Áprily az a költő, aki legfőképpen a természet kódjában közli lírai mondanivalóját.”¹⁸

A negyvenes évektől, „nyugdíjazása” alatt Áprily leginkább fordítással foglalkozott Szentgyörgypusztán, versei ritkán jelentek meg, 1939-es könyve (*A láthatatlan írás*) után csak 1957-ben adták ki újra verseskötetét (*Ábel füstje. Válogatott versek*). Nemes Nagy szerint Áprily magatartása „tisztá” maradt az ötvenes években, a betiltások és korlátozások idején is, amikor többnyire műfordításból tartotta fenn magát — az ő nevéhez fűződik az *Anyegin* vagy a *Peer Gynt* lefordítása —: „Az asztalfiókok költészete volt ez az idő, de a költészeté mégis, mint Áprily későbbi kötetei is bizonyítják. (...) mint mindig, a drága magyar nyelven kívül a természet anyanyelve volt igazán az övé. A természetben találta meg, az erdő és hegy tárgyiban a főneveket, örök mozgásaikban-hullámzásukban az igéket, gyönyörű apróságaikban a kötőszavakat, amelyekkel egy nehéz emberi sors nagy költői mondatát elszótagolta.”¹⁹

¹⁹Nemes Nagy Ágnes:
Emlékezés Áprily Lajosra.
In uő: *Az élők mértana.*
Prózai írások I., i. m. 621.
[Kiemelés: P. A.]

Az ötvenes években, az Újhold folyóirat betiltása után, Magyar Orfeusz (vagy Új Orpheusz, Ösvény, Írás) névvel próbált kiadni új folyóiratot Lengyel Balázs az újholdasokkal, a lap első három tervezett számának fennmaradt a tartalomjegyzéke. Azonban ezek épp 1956 őszén készültek, az első szám már összegyűjtött kéziratanyagai elvesztek a forradalom alatt, a lap sosem jelent meg. De a dokumentumokból tudható, hogy a folyóirat szerzői között Áprily Lajos neve is szerepelt, úgy, mint az idősebb generáció azon tagjáé, aki „legjáva munkáival hosszabb-rövidebb időn át nem tudott megjelenni”.²⁰

²⁰Lengyel Balázs: *Egy meghiúsult folyóiratterv (Levelek az Írószövetséghez).* Lásd uő: *Két Róma.*
Esszék. Balassi,
Budapest, 1995, 130.

A már citált Nemes Nagy-esszé (*Emlékezés Áprily Lajosra*) nemrég előkerült kéziratában szerepel néhány további sor, amely kimaradt az 1980-ban megjelent változathól — ez a rész szintén az ötvenes évekre vonatkozik, így hangzik: „műfordítói ouvre-jének létrehozása sem volt problémátlan. Ebből az időből való az a híres történet, amely szerint Á-t egy román regény fordításával bízta meg az egyik kiadó. (Mert persze románul is kitűnően tudott.) Á. végigforgatta l : a : l regényt és ezt a megjegyzést tette: Látom, itt versek is vannak. Akkor majd <...> azokat is lefordítom. / — Bocsásson meg, Áprily elvtárs — mondta a 18 éves lektornő — mi a verseket költőkkel szoktuk fordíttatni.”²¹

²¹Emlékezés Áprily Lajosra, kézirat. In: *Hrabovszky-hagyaték. Nagy Boldizsár tulajdona.*
Köszönöm a hagyaték őrzőjének, hogy hozzáférést biztosított számomra a kéziratos anyagokhoz, és hogy engedélyt adott a szövegek publikálásához.

Az ötvenes-hatvanas évek megtorló és konszolidációs rendszerének szakmaiatlanságáról, elvtelenségéről, tapintatlanságáról, illetve kiszolgálóiról és bábjairól sokat elmond ez a végül kihagyott, anekdotikus részlet. Ugyanakkor beszédes az *Emlékezés Áprily Lajosra* című szöveg közzétételének idejével kapcsolatban is. 1980 közepére a diktatórikus rendszer enyhült, a cenzúra azonban hol lap-pangóbban, hol manipulatívabban mindvégig jelen volt, még a késő

Kádár-rendszerben, vagyis a puha diktatúra utolsó évtizedében is. Nemes Nagy valószínűleg azért hagyta tehát ki ezt a részt a szövegéből — öncenzúrát gyakorolva —, mert szereplői felismerhetőek lettek volna, és mert túl éles rendszerkritikának bizonyult volna egy ilyen részlet publikálása akkor, amikor még nem lehetett tudni, hogy a gulyáskommunizmus nem tart örökké.

²²Tüskés Tibor:

A költő Áprily. In: *A kor falára*, i. m. 92.

²³Vas István:

Kettős világban. In uő: *Évek és művek. Kritikák és tanulmányok 1934–1956.* Magvető, Budapest, 1958, 122.

²⁴„A világgal való egységet érzem minden emberben”.

Nádor Tamás interjúja [1978]. In: Nemes Nagy Ágnes: *Az élők mértana. Prózai írások II.*, i. m. 338.

²⁵Áprily Lajos: *A somvirágos oldal.* Lator László beszélgetése Nemes Nagy Ágnessel. In uő: *Az élők mértana. Prózai írások II.*, i. m. 423.

²⁶Molter Károly: *Áprily Lajos: Falusi elégia.* Zord idő, 1931/2. 139.

²⁷Fráter Zoltán: *Áprily Lajos.* Balassi, Budapest, 1992, 13.

²⁸Hartmann János: *Az újabb erdélyi líra.* Protestáns Szemle, 1925/4. 215.

²⁹Az első kötet (*Falusi elégia*, 1921) verse.

³⁰Németh László: *Áprily Lajos.* In uő: *Két nemzedék.* Magvető, Budapest, 1970, 194.

Természetlíra Áprilynál és Nemes Nagynál

Tüskés Tibor szerint a korai Áprily-versek „természetábrázolása (...) álombeli 'látomány', mesészerű motívumokkal átszőtt, de sokkal élményszerűbb, meggyőzőbb, mint a halált idéző elmúlásvágy. (...) A hegy, a természet a megtartó erő a számára, s a hegyek és a természet kínálja a példázatot arra is, hogy a halált le lehet győzni.”²² A későbbi Áprily-versek ritkán álomszerűek, abban az értelemben, ahogy leírják a látványt: a növény-, illetve állatvilág bemutatásában a lehető legnagyobb realitásra, alaposágra törekedett a költő, a fajok pontos megnevezésével. Talán innen eredeztethető Nemes Nagynál is a látvány feszegetésének, a precíz megformálásnak és az akkurátus szövegezésnek az igénye. „Én szeretem az anyagot” — írja az *Alkony* című versében, ugyanakkor metafizikus magasságokba is emeli azt, „franciásan klasszikus arányérzék tartja kordában” — fogalmaz első kötetéről írt kritikájában 1947-ben Vas István.²³

Egy interjúban Nemes Nagy a virágok, növények mint ihlető „dolgok” kapcsán jegyzi meg, hogy: „szavakból készül a vers, de az igazán jó líra dolgokból is”.²⁴ Nemes Nagy szerint Áprily olyan ember volt, aki a legtöbb 20. századi, urbánus, természettől elszakadt emberrel szemben mindig is harmóniában élt a naturával, sosem szakadt el tőle, ezért nem olyan vágyat ábrázol, amiből hiányt szenved, inkább az el nem szakadás és nosztalgia kettőssége jellemzi a verseit: „(...) ő a nyírfa a ház mellett, az a szép kis nyírfaliget (...) ő az irisórai szarvas. Lényének egy része beleér, befofolyik abba, amit a természetben lát. Ugyanakkor és éppen azért érzi, (...) milyen éles, milyen világos az a választóvonal, emberi mivoltának választófala, ami a természet és a természettel való azonosulás között található”.²⁵

Molter Károly is úgy fogalmazott, hogy Áprilyból a „főművet” a természet csalta ki.²⁶ A költő kritikusai a „természet hangulatainak zenéjét”, az „emlékek poézisét”²⁷ vagy épp a melankóliát, a „zengő gyászjelentést”²⁸ vélik kihallani e lírából. A melankóliára figyel fel Németh László is, aki szerint a melankólia védekezés, a lélek pajzsa, kiváltképp az *Őszi monológban*,²⁹ amelyben érzékelhető Erdély elvesztésének súlya. Németh azt írja: „lassan elhiszed, hogy igen, ennek a poétaéletnek a sors búvópatakja s a vállalt melankólia a szív védekezése a kétségbeesés kényszere ellen.”³⁰ Az első világháború után született verset gyakran összefüggésbe hozzák az irredata érzéssel szembehelyeződő, rezignált költő képével. A szöveg

az érzékszervekre különféle ingerek játékba hozásával hat, ismétlődő motívumai és szerkezeti felidézük a háború monotonitását és kontextusát néhány szókapcsolattal (*gyors halál, páncélfényű varjak, nagyélű csőr, vér, szárnyas ütközet, zivatar*). E vers párhuzamba állítható Nemes Nagy *Nyári elégia* című darabjával, amely pedig a második világháború alatt született. Ennek szintén négysoros versszakai az Áprilyéhez hasonló tematikai hálót működtetnek (*halálillat, vér, vihar, ágyúszó* stb.). Mindkét vers címe egy évszak és egy műfaj keveredéséből alkotja meg szókapcsolatát, s Áprilynál helyszíneként egy rét, Nemes Nagynál búzamező szerepel; továbbá mindkettőben fontos szerepet kap a tekintet és a látás, Nemes Nagynál: *Látod, pávaszem, árnyék (Nyári elégia)*; Áprilynál: *Látod, páncélfényű, kék szemed, fekete, fehér (Őszi monológ)*. Az előbbiben az őszi varjak, az utóbbiban pávák képviselik a madarakat. A madarak Áprily lírájában másutt is fontosak, olykor már-már ornitológiai szakszerűség jellemzi a különféle fajok (pl. csóka, ökörszem, csicsörke, őszapó stb.) leírását. Nemes Nagynál ritkábban szerepel a konkrét madárfaj megnevezése (bár erre is van példa, lásd a fentín kívül: *Címer, Mit beszél a tengelice?, Lila fecske* stb.), általában inkább csak a repülni képes állat felsőbb kategóriája, a madarak osztálya kerül versbe. Utóbbi esetben a madár átvitt értelmű jelentései nyernek teret, például a transzcendencia trópusaként jelenik meg (lásd *Madár, Között, Fenyő* stb.). A Nemes Nagy-lírában a fák és a madarak is összekötő szerepet töltenek be ég és föld, múlt és jövő, két világ között. Nemes Nagy „fa-verseiben” arra tesz kísérletet, hogy a humán és a nonhumán közötti határokat kitapinthatóvá tegye, lebontsa. Berszán István ökokritikai olvasatában is erre hívja fel a figyelmet: hogy az ilyen versek kiszabadítanak „ember- és kultúra-centrikus szűköségeinkből”.³¹

³¹Berszán István
„Mégiscsak föld van itt
alul, mindenk ellenére
föld”. Nemes Nagy Ágnes
költészetének ökokritikai
olvasata. Alföld,
2017/11. 81–97.

Hasonlóan szemléletesen mutatja fel a tematikai és formai rokonságot egy másik verspár: az *Így kellett volna* és a *Jó volna...* Az előbbi Áprily *A láthatatlan írás* című kötetében (1939), a *Hol járt a dal?* ciklusban szerepel, az utóbbi pedig Nemes Nagy 1937. április 28-ra datált verse. A *Jó volna...* ugyan csak 1940 márciusában jelent meg — tehát később, mint Áprily verse (*A Mi Utunk* című református lap hátsó borítóján) —, a nem autográf gépirata azonban három évvel korábbra datálja.³² A versek páros rímeik, motívumaik, illetve főnévi igeneveik és melléknevek révén rokoníthatók egymással (*mosolygás, dalolás, sötét, súlytalan/könnyű* stb.). Ahogy a *Nyári elégia* és az *Őszi monológ* esetén is azonos a retorika (mindkettő második versszakának első szava az aposztrophikus és a befogadót involváló *Látod*), ez esetben is érvényesül a párhuzamos szerkesztés. Áprily versének kiindulópontja ez: „Így kellett volna” — hogy mit és hogyan, az az első öt versszakban kerül kifejtésre, majd azt ezt követő hat egyes szám első személyre átváltva elemzi a múltat, s az utolsó, tizenkettedik versszak vezet csak vissza a főnévi igenevekhez: e ponton helyeződik át a vers a jövőbe („sötétben fogok át-

³²A folyóiratközlést leszámítva, a 2016-os, Ferencz Győző-féle összeállításban jelent meg először e vers, lásd Nemes Nagy Ágnes: *Összegyűjtött versek*. (Szerk. Ferencz Győző.) Jelenkor, Pécs, 2016, 209. és 640.

rohanni.”). Míg Áprily költeménye — utolsó sorát kivéve — visszatekint, számvető-értékelő hangot üt meg, addig Nemes Nagy verse végig előre, a jövőnek intézi főnévi igeneveit. Végig azt fejti ki, bontja tovább gyermeki egyszerűséggel, mi az, ami „Jó volna” — mégis, épp a tiszta, naiv fogalmazásmódtól válik erőteljessé a vers, amelynek tárgya tulajdonképpen a lírai én vágya a kevésbé szorongó létre („soha semmitől se félni”).

A beszédmódon túl a legfontosabb azonban mégiscsak a természet, a növények és az állatok, főképp a madarak lírai ábrázolása e két költői életmű metszéspontjában. Nemes Nagy szerint — vizsztatérve a már idézett sorhoz — „a kert olyan kereszteződés, ahol a természet és az emberi civilizáció összeér; találkozási pont, csomópont”.³³ *A kertben* című versét Áprilynak és Jékelynek ajánlotta, bár soha nem jelentette meg. A 2016-os kiadás szerint 1986. decemberében keletkezett a vers, „egyik hátrahagyott jegyzetfüzetében, amelybe a Magyar Írószövetség 1986. decemberi ülésén jegyzetelt, szerepel a vers első négy sora” — jegyzi meg Ferencz Győző.³⁴ *A kertben* ötvözi a természetet és a modernet, a régit és a 20. századit, és az iparosított világ javainak létezésére is reflektál. A versben a természet háttér, amelybe beleépült a mesterséges, emberi produktum: az áram, a kábelcsövek stb. A technicitás tehát beleíródik a natúrba (sőt a kultúra is megjelenik, hiszen a kert nem pusztán mező, erdő, hanem emberkéz által rendezett természet), egybeolvad vele, s ezt az aktust a vers dalszerűsége és formája felerősíti: performatív, ima-jellegűvé válik. A természet rendje az évszakok ciklikussága által fogalmazódik meg, s ez átvihető a lírai én ars poétikájára is: „el [kell] törölni a minthát (...) azt hihetné az ember, / hogy a múlt lecseng. De nem, / eltűnik, aztán visszatér” — írja e versben Nemes Nagy. Persze Arany János 1851-es *Kertben* című versét is mozgásba hozza, s nyitányában tulajdonképpen az egész irodalmi hagyományra reflektál — „A kertre kell, a kertre mindig / Emlékezni.” —, amelyben a kert mintegy kiapadhatatlan toposz, világmodell uralkodik, a paradicsomi kontextustól Csehovon és Aranyon át Áprilyig. A kert a natúra meghódításának szimbóluma is, nem feledhetjük el azt, hogy rendezettsége-konstruáltsága miatt épp annyira idilli és természetes hatást keltő, mint szike élességével metszett és szándékosan alakított, a természet(i)ből kihalított tér — talán hasonlóképp, mint Nemes Nagy felfogásában a vers (ihletett, üzenetszerű, „paleolit távirat”). Ehhez az ars poétikához jelentősen hozzájárult Jékely Lajos figurája és költészete: „Áprilytól a mesterség szeretetén túl is tanultam valami nagyon fontosat: a természeti kép tiszta rajzát” — fogalmaz egy beszélgetésben Nemes Nagy.³⁵ A természet pedig Áprilynál is többet mond a pusztán önmagánál, hiszen „[ő]t ábrázolja az általa ábrázolt természet”.³⁶

³³Nemes Nagy Ágnes *bogánccs-játékai. Motívumok egy régi tévéinterjúból.* Összeáll. Czigány György. In N. N. Á.: *Az élők mértana. Prózai írások II.*, i. m. 488.

³⁴Nemes Nagy Ágnes: *Összegyűjtött versek*, i. m. 691.

³⁵*Költészet napi beszélgetés Nemes Nagy Ágnessel. Kamocsay Ildikó interjúja.* In N. N. Á.: *Az élők mértana. Prózai írások II.*, i. m. 333.

³⁶Áprily Lajos: *A somvirágos oldal. Lator László beszélgetése Nemes Nagy Ágnessel.* In: *Az élők mértana. Prózai írások II.*, i. m. 423.

Amikor tegnap

*este imádkoztam
falnak fordulva lapoztam
Isten fülére ágas-bogas tíz ujjam*

*szerelem első látásra ez
először láttam sóember-magam
arcom helyén sószívem
édes fiára nem ismert
záporral jött Isten*

*nem tartott sokáig megfáztam
a fagypont alatti létben
Ő átgyalogolt a túlvilágra
egyedül maradt
s én magamra*

Amikor megállok

*és sáros parasztszemmel
lukas lábadra nézek
mintha képeslapot látnék
kétezer éves fiatal testet
nem szomorít mozdulatlan ajkad
hogy mindig jobbra dől fejed
s szeplőid elfedik
a festett vércseppek
fázhatott a művész
ki formába öntött
de nekem szép vagy így is
s hogy nem dobog szíved
megszoktam én már azt is*

Amikor hideg van

*naponta elszáll a ház felett
egy lármázó sirálysereg
köztük bujkál a Szent*

*vonulásukkor térdelek
ilyen közel nem járt nálam
nem látott ültetőények között
száradni
gyáással vigadni át az esteket
talán ha incselkedünk majd
és ígéretünk egymásnak
a szíve megemberül
és szárnya nő karomnak
csak nehogy kőfészket rakjon
s ne dülje fel szemétdombom*

Amikor vizet viszek

*a temetőben mintha délután volna
a keresztek árnyékai szétcsúsztak
és nem találják vissza
vedd úgy hogy ordítok
és földhöz vágom keresztelő ingem
nagy ügy — igen
tolongok a Cireneit támasztók sorába'
siratás nélkül ez a föld
nem lesz a magyar Golgota*

Amikor várok

*nehezen hozza a kávé a lány
megszámolom az üres székeket
egy hete földszagú a szám
fejemben kattognak a kilométerek
és szalmaszárga arcú anyámat
meghozzák az esti szelek
a fogpiszkálót összezúztam
most a hajammal játszom
jeremiási játék ez
vékony bár súlya ólom
ha késel
egyetlen szóval sem mondhatom*